

REPUBLICANISME: UNA INTRODUCCIÓ

Ramon ALCOBERRO (Universitat de Girona)

El Republicanisme (de vegades anomenat també "civilisme") és una filosofia política laica, que sintetitza elements liberals i comunitaris i que considera que l'únic govern legítim és el "del poble, pel poble i per al poble". En tant que doctrina, pot ser descrita de dues maneres:

- ?? Històricament, ha estat la teoria política contrària a la monarquia (i, per extensió, a qualsevol règim polític basat en l'herència o en la transmissió de privilegis jurídics) i que considera el govern com una "empresa comuna" (en llatí: *res publica*) dels ciutadans dirigits per ells mateixos, d'acord amb la fórmula "del poble, pel poble i per al poble", en ordre a assolir el bé comú.
- ?? Actualment, el mot designa una teoria política que considera la "virtut cívica" com a fonament del govern (és a dir, que reivindica una moral pública, transparent, basada en l'exigència) i que proposa el patriotisme com a resposta als qui volen prendre l'Estat com un negoci o com una defensa d'interessos particulars (val a dir, que propugna basar l'Estat en la ciutadania en el seu conjunt –i no només en la política i en les institucions– per tal de defensar el bé comú per sobre dels interessos individuals). El Republicanisme entén que el govern no pot ser neutral davant la promoció pública i activa de la virtut política i defineix la llibertat com a no-dominació.

El Republicanisme és segurament la tradició política més antiga de la història d'Europa; com a tal filosofia política té el seu origen darrer en l'obra de Ciceró en la República romana i, més estrictament, es desenvolupa amb Maquiavel al Renaixement. La doctrina republicana rep la seva formulació madura en el pensament de les Llums, amb Montesquieu, els Pares Fundadors dels USA, i Tocqueville. No és necessàriament antimonàrquic però sí radicalment antidespòtic.

A Catalunya la tradició republicana (que comparteix molts trets amb la d'Itàlia i Holanda) resulta fàcilment detectable en les Corts catalanes medievals i es consolidà amb Pau Claris, durant la Guerra dels Segadors, al segle XVII. En l'impressionant discurs de Claris (III,30), que reportà el cronista portuguès Francisco Manuel de MELO en la HISTORIA DE LOS MOVIMIENTOS DE SEPARACIÓN DE CATALUÑA (1645), i que és una de les peces clàssiques de la nostra tradició política, apareixen sintetitzats els elements polítics i jurídics comuns al Republicanisme de tots els temps. D'una banda s'estableix que la República troba el seu fonament en la dignitat i la "llibertat d'ànim", que el serf no pot tenir. O en paraules de Claris: "los hombres criados a la leche de la servidumbre ignoran del todo aquella bizarría y libertad de ánimo de que necesita el verdadero repúblico". El Republicanisme, segons Claris es una exigència de dignitat perquè "Está Cataluña esclava de insolentes". Com recorda Claris: "los hombres hicieron a los reyes, que no los reyes a los hombres" i és de dret que "tomando las

armas briosamente procuréis defender con ellas vuestra justísima libertad, vuestros honrados fueros". De Pau Claris ençà, el Republicanisme ha estat un ingredient força habitual en "philosophia comunnis temporis" de les classes populars catalanes.

Al segle XIX i a principis del XX, la tradició republicana fou reformulada per Valentí Almirall, Roca i Farreras, Campalans, Macià, Rovira i Virgili i, molt especialment, per Serra i Moret (1884-1963) al llibre clàssic CIUTADANIA CATALANA (1957). Però, de fet, els conceptes bàsics del Republicanisme resulten tan àmpliament compartits per la tradició cultural catalana moderna que es poden trobar, fins i tot, en el primer Eugeni D'Ors. La idea del Republicanisme, com a teoria de la forma civil de convivència, es podria esquematitzar en fragments com aquest: "En el ver republicà, l'activitat en qualsevulla de ses formes, se vesteix d'esperit públic. Així, tot el món clàssic és essencialment polític, cívic: el ciutadà, sa família, sa filosofia, son art, sa ciència, sa moral, sos modals, sos esports, tot. La literatura clàssica és una literatura republicana. L'esperit públic és la nota essencial del classicisme" (D'Ors: "Per a la reconstrucció de la ciutat"; El Poble Català, II, n°44, 9-IX.1905, pp.6-7).

La reivindicació de l' "esperit públic" és una nota distintiva de tot pensament republicà, que segons Serra i Moret: "no és un plany, ni una enyorança, ni una impotència, ni un desencís, sinó una afirmació, un exèrcit, un instrument útil al món, un poble que es projecta en l'avenir, que l'anticipa, que el domina i sap convertir una desfeta gairebé decisiva en una victòria orgànica, constructiva, total" (El Poble Català, Mèxic, juliol del 1942).

Després de la II Guerra Mundial la tradició republicana va quedar un xic oblidada arreu, sota el pes de la socialdemocràcia, i sovint es va confondre amb el vessant progressista del liberalisme, però fou reivindicada als USA per l'exiliada alemanya Hanna Arendt, que va insistir en l'especificitat dels ideals de la Revolució francesa (republicana) considerant que no es podien diluir en la tradició progressista del socialisme. En la dècada del 1990, el Republicanisme va ressorgir com una via mitjana entre la socialdemocràcia (inspirada en Rawls) i el comunitarisme identitari i conservador. Entre els filòsofs polítics republicans contemporanis podem citar teòrics tan diversos com Quentin Skinner, Philip Pettit, Cass R. Sunstein, Michel Sandel, Charles Taylor, Frank Michelman, entre molts d'altres, entre els quals caldria esmentar bona part de l'obra de Habermas.

Segurament, un dels elements que explica el ressorgiment del Republicanisme a principis del segle XXI és la necessitat de restaurar una "política del bé comú" allunyada simultàniament del socialisme, que ha tendit al totalitarisme i a la hipertròfia burocràtica (recordi's el cas GAL i el "pelotazo" a l'Estat espanyol en la dècada de 1980) i del liberalisme individualista i que confon l'economia amb la política. L'extensió del fenomen burocràtic (que ha envaït la gestió dels Estats i de les empreses multinacionals a través de l'apel·lació retòrica al criteri d'eficàcia) ha provocat una creixent distància entre govern i poble i, de retruc, la reaparició de teories que, com el Republicanisme, semblaven formar definitivament part de la història de les idees polítiques.

El Republicanisme forma part de les filosofies polítiques "realistes" (és a dir, poc utòpiques), en el sentit que no propugna "cap messianisme arcaic, ni cap dogmatisme rigid" (Serra i Moret: Nova Era, Mèxic, desembre, 1944). Per això mateix la República no es reivindica, en general, com un model de societat justa, i es tendeix a comprendre el concepte de justícia en termes dinàmics i no essencialistes. Més que proclamacions de "justícia" (terme de mal definir, al fi i al cap), el pensament republicà

acostuma a fer apel·lacions a la "transparència" (més fàcilment descriptible en tant que procediment. D'una manera menys ambiciosa que el vell socialisme, la República no pretén "imposar" justícia (a l'estil jacobí), sinó habilitar mecanismes legals que facin possible la recerca de la justícia (essencialment aquests mecanismes són la imparcialitat i la laïcitat).

S'acostuma a dir que una República no és un "Estat perfeccionista", en el sentit que ni pot, ni vol, ni sap imposar la felicitat per decret, sinó un "Estat perfectible" (a través de la crítica). El debat, per exemple tal com el teoritza Habermas, i la centralitat dels "procediments" (és a dir, de les garanties) són els criteris que atorguen legitimitat a la decisió política. L'Estat republicà no pot imposar legítimament un criteri de justícia al marge de les consideracions de la ciutadania i, per contra, ha de protegir la capacitat que tenen els individus de jutjar per si mateixos sobre els seus interessos i sobre les seves opcions.

En general, les teories que situen com a ideal la justícia tendeixen a la utopia i a fer abstracció de les condicions històriques, econòmiques, polítiques, etc., en què la justícia té sentit i es torna concreta. S'anomena "jacobinisme" (pel nom d'un partit polític de la Revolució Francesa) la perversió de l'ideal republicà segons la qual s'ha d'imposar la justícia "a qualsevol preu", prescindint de les condicions que la fan possible. El jacobinisme pretén instal·lar la virtut per decret (per això es considera una "teoria doctrinària"). La pretensió republicana és prou més discreta; es pretén bastir una "societat decent", convivencial, que no nega l'existència de contradiccions, d'interessos contraposats i de conflictes; però en què s'exigeix que els mecanismes per a resoldre els conflictes siguin "justos", en el sentit de consensuats i imparcials; i molt especialment, que cap poder no pugui humiliar ni la ciutadania ni els seus opositors. L'expressió d'una societat decent són les seves lleis.

"Decència" és un altre nom per referir-se a la igualtat de drets davant la llei i a la lliure iniciativa dels ciutadans –i convindria no entendre el mot en el seu sentit moral, al menys en la seva formulació més elemental. Certament, tot i que el Republicanisme és una filosofia política (per tant, pública), i no necessàriament una teoria de les virtuts ètiques (privades), resulta molt difícil separar ambdós nivells radicalment. Com deia Madison, s'ha de triar per a càrrecs polítics els homes que "s'hagin distingit per la seva habilitat i la seva virtut" (i no tan sols per una d'ambdues qualitats!).

En l'àmbit públic, els criteris de "decència" política impliquen dos aspectes bàsics.

- ?? Negativament: en el règim republicà el govern no ha de fer res que pugui ser fet per un acord ampli dels ciutadans mateixos (principi de subordinació). Amb això està clarament d'acord amb el liberalisme i promou la lliure iniciativa dels particulars. Propugna, simplement, que el govern no impedeixi l'acció cívica i social.
- ?? Positivament. tot acord que afecti els individus ha de ser democràticament assumit amb la màxima transparència pública, consensuat a través del diàleg. Amb això recull la tradició del vell municipalisme medieval (vigent durant segles, p.ex., a Suïssa, país que per moltes raons sempre ha estat un referent republicà).

El criteri de decència és fonamental per tal de negar els suposats drets polítics hereditaris d'uns individus anomenats "reis", que pretenen patrimonialitzar el poder i convertir-lo en un atribut personal adquirit per naixement. Com va explicar al segle

XVIII Tom Paine a THE RIGHTS OF MAN (1791 i 1792), el govern monàrquic és un frau. En les seves paraules: "l'idea dels legisladors hereditaris (...) és tan absurda com la d'un matemàtic hereditari, d'un savi hereditari o d'un poeta llorejat hereditari". És indiferent que un rei pugui ser més o menys popular; el Republicanisme no fa judicis sobre persones sinó sobre sistemes. No sempre el Republicanisme s'ha enfrontat a la monarquia –dependrà d'un criteri d'oportunitat política i de que la monarquia es limiti a funcions simbòliques– però sempre es reivindica com a "civilisme" (o com a "moviment de ciutadans") laic.

El pressupòsit polític de decència obliga també a establir criteris de democràcia deliberativa i a triar, sempre i arreu, per elecció tots els càrrecs possibles; per tant, posa també (com el liberalisme) límits severos a la burocràcia quan tendeixi a convertir-se en "Estat dins l'Estat". De fet, la burocràcia (que pot ser un element garantista) té el perill de convertir-se en un sistema humiliant per a la lliure iniciativa.

El criteri de decència demana un cert igualitarisme polític, bàsicament centrat en la "igualtat d'accés" (o "igualtat d'oportunitats", segons la seva formulació més moderada). Tothom ha de tenir la mateixa oportunitat d'accedir a l'educació, la sanitat, la cultura i el transport. Però la millor o pitjor manera com els individus facin ús de les seves capacitats particulars no és un problema de l'Estat, mentre no signifiqui un focus de desigualtat davant la llei. Per això mateix la societat decent pot usar les lleis sobre l'herència i el patrimoni com a instrument d'equilibri social i per a assegurar que les riqueses rebudes, però no treballades, impedeixin als altres el dret a competir. Com deia Paine hem de retornar "al conjunt del qual procedim" la riquesa acumulada per tal evitar desigualtats en les generacions futures que facin impossible la igualtat d'oportunitats.

La decència com a criteri polític admet que entre els ciutadans s'estableixen mecanismes de mútua implicació però no de dominació. "Dominació" és el concepte que descriu la relació entre un amo i un esclau, val a dir: interferència arbitrària i sempre inacceptable. La dominació no és tolerable ni quan l'exerceix l'Estat. En la República, les lleis no dominen sinó que arbitren.

El Republicanisme té una opinió molt clara sobre el paper de la llei. A diferència d'un liberal pur (o d'un llibertari) que considera tota llei política o social –sigui de la mena que sigui– com una intromissió en la llibertat personal i, per tant, com una restricció, el republicà assumeix la llei com una garantia de les llibertats comunes: a través de les lleis es creen les llibertats. D'una manera molt simple podem dir que la diferència entre liberals i republicans es troba en el concepte d'interferència. Un liberal exigeix que ningú no interfereixi en la seva vida, ni en els seus negocis, ni en les seves opcions personals. Però això és una pretensió força ridícula: no hi ha cap societat en què uns i altres no estiguem constantment "interferint". Al cap i a la fi tota societat es fonamenta en la interferència: ni en les nostres vides quotidianes, ni en la relació professional o d'amistat, ningú no és una illa; per tant el Republicanisme per comptes de "no interferència" demana "no dominació". I això és molt més que un joc de paraules. Han de ser les lleis, democràtiques, consensuades, revisables, les que indiquin quin és límit d'interferència mútua és tolerable sense despotisme.

El Republicanisme és deliberatiu perquè defensa que el debat col·lectiu és l'instrument que fa valuosa l'experiència comunitària. La comunitat republicana no és d'origen ètnic (tot i que les repúbliques han tendit històricament a desafavorir la diversitat ètnica per raons pragmàtiques), sinó política; el Republicanisme considera que la discussió

política pública enforteix la convivència en la mesura que implica tots els ciutadans en la vida en comú.

El Republicanisme és d'arrel liberal, en el sentit que simpatitza amb l'Estat mínim i amb les tesis federals; però no és de la mena liberal individualista, sinó comunitari o "patriòtic". Cal recalcar (en contraposició al socialisme) que el Republicanisme no defensa una teoria classista, sinó patriòtica. De fet, els republicans anglesos i nordamericans del segle XVIII deien que eren igualment hostils al govern de "the one" (la monarquia) com al de "the few" (l'aristocràcia) i al de "the many" (la democràcia) perquè cap de tots tres no representa la comunitat sencera, i només el govern que integra tots els grups pot ser legítim. El patriota ha de defensar que en la República hi ha lloc per a tothom. Això significa que no posa l'accent sobre el que divideix els ciutadans (especialment la riquesa), sinó sobre el que els uneix (especialment, les institucions republicanes i la garantia d'imparcialitat i d'igual dret de tothom). La defensa d'un model econòmic capitalista –com a millor expressió de la lliure iniciativa dels ciutadans– no s'ha de confondre amb una desregulació econòmica global.

La llibertat no té sentit sense instruments actius que la protegeixin; per això la reivindicació d'un cert nivell d'igualtat econòmica és una exigència republicana bàsica, tot i posar l'èmfasi en la llibertat política. La igualtat republicana té un caire "negatiu": l'Estat no pot obligar-la (això seria socialisme), sinó que ha de garantir que no es fonamenta ni en l'enveja ni en ressentiment. La llibertat és la forma de protecció comuna dels drets individuals.

Precisament perquè la llibertat només pot ser garantida amb la llei i amb l'extensió de la virtut cívica, el Republicanisme és laic. En origen la laïcitat era un concepte negatiu ("Ni Déu, ni rei"); però aquest mot s'ha d'entendre en tres sentits com a mínim –i es un error greu restar només en el primer nivell:

- ?? La República és laica perquè no té res a dir sobre les teories religioses (quan pertanyen a l'àmbit privat), però tampoc sobre les teories científiques o sobre l'estètica. En aquest sentit, "laïcisme" vol dir neutralitat axiològica en tot el que estigui al marge de la promoció de la "virtut cívica".
- ?? La República és laica perquè no admet que cap altre principi que el de la voluntat popular dirigeixi l'Estat. En aquest sentit, "laïcisme" implica vigilància activa sobre qualsevol grup (religiós o no) que pretengui la defensa d'interessos particulars.
- ?? La República és laica finalment perquè promou valors cívics comuns per sobre de les diferències entre els individus concrets. En aquest sentit "laïcisme" és una acció cívica i integradora.

Caldria, doncs, no caure en el parany de confondre "laïcisme" amb "anticlericalisme" i identificar-lo, més aviat, amb la defensa activa de la llibertat de consciència. Es pot ser perfectament "laic" i creient en una determinada religió; però és incompatible tot Republicanisme amb donar una consideració o uns drets particulars a cap religió –o a cap teoria científica. Òbviament un republicà té el seu sistema de creences privades religioses o morals (generalment expressades en el trílogi: "llibertat, igualtat, fraternitat", o en fórmules equivalents) i les reivindica activament; però el Republicanisme no és cap "religió d'Estat", sinó una filosofia política (val a dir: considera que el seu àmbit d'aplicació és públic) i, en conseqüència, tampoc no constitueix cap alternativa a les religions o a les creences privades

La reivindicació activa de la llibertat no és per al Republicanisme un principi abstracte sinó que arrela en unes determinades circumstàncies històriques, culturals, lingüístiques i socials. La llibertat considerada en abstracte, sense comunitat, com si cada individu fos només un àtom, produiria una ficció desarrelada; però la comunitat no té cap dret a limitar la diversitat i la creativitat dels individus, excepte en els casos marcats per la llei.

Per això la llibertat republicana es presenta com a “democràcia forta”: serà el producte d’una ciutadania disposada a exigir activament els seus drets cívics (civilisme). Aquest és un punt que diferencia clarament “liberalisme” i “Republicanisme”: segons la teoria liberal la llei sempre constitueix una limitació de la meua llibertat. Per això considera que a més llibertat personal inevitablement correspon menys llei social (i menys Estat). Un republicà està molt d’acord a considerar que sempre ha d’existir un àmbit privat (que fa referència a opcions religioses, sexuals i emocionals) on l’Estat —o la burocràcia— no té cap dret d’ingerència. Però per al republicà (que aquí s’acosta més al socialdemòcrata), l’única manera de garantir la llibertat és a través de la llei, tant la de caire implícit (cívica) com l’escripta. Són les lleis de la República les que fan possible (alguns arriben fins i tot a dir “les que creen”) les llibertats de que gaudeixen els ciutadans.

La llibertat republicana es concreta modernament en el principi de no-dominació (Philip Pettit). La forma tradicional de reivindicar la no dominació s’anomenava “laïcisme”, perquè històricament havien estat les esglésies les principals forces que pretenien furgar en la vida privada. Però el concepte de no-dominació és molt més ampli que el de laïcisme. Una persona està “dominada” quan s’interfereix arbitràriament sobre la seva vida, per ex., aplicant-li lleis que no han estat democràticament votades, o que s’han votat amb caràcter retroactiu —de manera que ara es castiga el que no s’havia castigat abans. A diferència del liberalisme clàssic, el pensament polític republicà considera que l’Estat té dret a ingerir-se en la vida dels individus (per ex., obligar-me a pagar impostos justos) per tal de promoure el bé comú, però, a diferència del socialisme, el Republicanisme afirma que cap Estat no pot dominar la ciutadania (és a dir, no pot violar la llibertat, anant contra el bé comú).

La no-dominació és un principi que el ciutadà té dret a exigir tant en la vida privada com en la pública. El problema de la tirania de la majoria (o dels més rics) és un exemple clar de dominació. D’entrada, cal recordar que en la democràcia els vots es compten, però no es pesen. És a dir, cal exigir que el principi d’igualtat davant la llei es compleixi estrictament. Entre els clàssics, Madison (a EL FEDERALISTA, nº 10) va donar una clau important sobre com evitar la dominació dels partits sobre la vida de la gent. Es tractaria de promoure: “Una major varietat de partits i interessos”, perquè com més i de més diferents n’hi hagi de representats, més difícil serà que un de sol tingui una hegemonia. Cadascun dels diversos poders ha d’impedir als altres governar injustament de manera que “l’opinió freda i sensata de la comunitat” triomfi sobre “errors o il·lusions transitòries”.

Una societat pluralista i un govern dividit —com el que propugnava Madison— són eines bàsiques del Republicanisme, que sempre defensa el que s’anomenen “fórmules mixtes”, és a dir, de contrapoders que es vigilin mútuament. “Sobirania popular” i “drets humans” són eines la garantia de les quals fa possible la no-dominació. Madison (a EL FEDERALISTA, nº39) va escriure que la República és “un govern que rep tots els seus poders directa o indirectament de la gran massa del poble i està alimentat per persones que compleixen amb les seves funcions per plaer, per un període limitat de

temps, o bé pel seu bon capteniment". Aquestes quatre condicions –o si es prefereix "aquests quatre compromisos"– són clàssics en la concepció republicana del bon govern.

El Republicanisme defensa el patriotisme i les virtuts cíviques però no és un règim polític col·lectivista, sinó que –en tant que liberal– defensa ensems la llibertat i la responsabilitat dels individus com a arquitectes de la seva pròpia vida. L'Estat republicà no ha de ser protagonista de la vida de ningú, consisteix tan sols en una eina per tal d'ajudar al desenvolupament de les capacitats individuals –i per a auxiliar aquells qui per causes diverses (malaltia, dissort, etc.) no poden seguir. Però, precisament perquè el Republicanisme considera amb recel l'acció de l'Estat dóna una gran importància a l'educació cívica.

L'actitud patriòtica consisteix, com va dir Kennedy, a considerar que en una República no ens hem de preguntar què pot fer el país per nosaltres, sinó que podem fer nosaltres pel país: patriota és qui serveix el seu país i no qui se'n serveix. Educar ciutadans d'aquesta mena significa atorgar promoure activament les virtuts cíviques. Cap república pot oferir un marc de convivència atractiu si es desentén de la tasca de promoure activament (a través de l'educació) aquestes virtuts, que neixen de la deliberació col·lectiva. S'entén per "virtut cívica" (concepte que ja va defensar Maquiavel al Renaixement), l'actitud que fa que els ciutadans s'interessin per la política, acceptin i promoguin el tarannà democràtic i participin i es comprometin en el bé públic, tant a través dels partits polítics com de les organitzacions culturals, veïnals o de beneficència i ajuda mútua.

El Republicanisme propugna una "ciutadania activa" –tema que a Catalunya darrerament ha treballat molt intensament Salvador Giner– i en conseqüència promou i pretén formar (tant a través de l'educació cívica com de l'exemple de les institucions) una determinada mena de ciutadans:

1. Que estiguin interessats per la política.
2. Que acceptin i assumeixin internament el valor de les regles democràtiques.
3. Que considerin que la política és una activitat digna, que consisteix en la presa de decisions col·lectives i que s'orienta a la persecució del bé comú.
4. Que vulguin participar, més o menys activament, en aquesta presa de decisions.
5. Que es comprometin ells mateixos a perseguir el bé comú en les seves accions públiques o polítiques.
6. Que assumeixin certs valors inherents al Republicanisme, com l'esperit de convivència i de tolerància, el respecte de la legalitat, etc.

A diferència de la teoria liberal, que considera els votants com a "consumidors" de les ofertes polítiques, el Republicanisme els veu més aviat com a "controladors de qualitat" de la democràcia. És per això que cal una societat que eduqui –i no només a l'escola– en les virtuts cíviques. El debat públic les opcions polítiques és una exigència procedimental democràtica.

La virtut cívica és la conseqüència d'assumir els valors republicans (llibertat, igualtat, fraternitat) com a norma de vida. La moralitat pública és una exigència implícita del programa republicà. El Republicanisme històric ha estat, però, molt crític amb el concepte (cristià i socialista) de "solidaritat", i prefereix emprar els mots "fraternitat" o "ajuda mútua". Això és conseqüència de la por que una demanda de solidaritat exagerada, acabi enfortint l'actitud de "viure de gorra" i, de retruc, doni arguments a l'Estat per tal d'ocupar espais que pertanyen a la lliure iniciativa dels ciutadans. En

canvi la idea d'ajuda mútua duu implícita la idea que són els ciutadans i les seves pròpies organitzacions autònomes del poder polític qui ha de fer-se protagonistes actius de la seva pròpia vida. Una xarxa potent d'associacions autònomes respecte al poder polític garanteix la "higiene cívica" del règim republicà.

En la mesura que el Republicanisme defensa una ciutadania "forta", reivindica també procediments de participació i un estricte control sobre els governants, que tenen bàsicament una funció representativa. L'ús de referèndums i d'iniciatives legislatives populars com a eines de govern és una part central de tot programa republicà. En definitiva, tot el que fins ara hem vingut dient no és altra cosa que la constatació d'un fet: quan es perd la dimensió comunitària de la vida i quan la ciutadania té la impressió (molt fonamentada) que "paga però no mana" en la vida política, cal recuperar o reinventar la comunitat. El Republicanisme no és altra cosa que la constatació de la crisi que el totalitarisme burocràtic (socialista) i l'economicisme (neoliberal) han provocat sobre les relacions humanes. O, si es vol, és una proposta de regeneració.